Original scientific paper

Ana Tot

MÉG EGY HOZZÁSZÓLÁS A TÁRSADALMI ÚJRATERMELÉS MARXI ELMÉLETÉHEZ

Már egy évszázad is elmúlt azóta, hogy megjelent Marx *A tőke* című könyvének második kötete, és amióta a tudományos gondolkodók és mások számára nyilvánosságra hozták a társadalmi újratermelés elméletét, amely még ma is nagyon éles vitákat vált ki. Bár ezekben a polémiákban számtalan marxista teoretikus vett részt, a leglényegesebb kérdéseket mégis Rosa Luxemburg vetette fel. Ezek elsődlegesen az újratermelésre és a társadalmi össztőke körforgására vonatkoztak.

Felvetődik a kérdés, hogy a marxisták körében miért épp *A tőke* második és harmadik kötete, illetve azok a problémák, amelyeket Marx ezekben igyekezett megfejteni és megmagyarázni, váltottak ki oly sok vitát. Ebben kétségtelenül nagy szerepe volt annak is, hogy Marx nem tudta korszakalkotó munkáját teljes egészében nyilvánosságra hozni, hogy éppen akkor, amikor nagyon intenzíven dolgozott *A tőke* megírásán, maga is változtatott a mű kiadásának időrendi tervén, amit nem lehet csak formai okokkal magyarázni. Így a viták új kérdések sokaságát vetették fel a marxisták körében.

A nagy mű megjelentetésével kapcsolatos időrendi tervből, amelyet 1866-ban ismertetett[1] Marxnak életében csak az első kötetet sikerült kiadnia. *A tőke* második és harmadik kötetét Friedrich Engels rendezte sajtó alá. A második kötetet 1885-ben, a harmadikat 1894-ben készítette elő nyomtatásra. A negyedik kötet kéziratait Karl Kautsky adta ki 1905 és 1910 között, de nem a szerző elképzelése szerint, hanem külön műként, éspedig három kötetben, *Értéktöbblet-elméletek* címen.

Egészen biztosra vehető, hogy Marx a kéziratokban bizonyos változtatásokat, kiegészítéseket eszközölt, és néhány kérdést alaposabban feldolgozott volna, de nehéz lenne bizonyítani, hogy olyan lényegbevágó változások következtek volna be, amelyek az elemzésmódot és a levont következtetéseket lényegükben megváltoztatták volna. Közismert ugyanis, hogy Marx, aki egy rendkívül lelkiismeretes tudós volt, sokáig dolgozott azon, hogy az elméleti elképzelései értelmet nyerjenek. A rendkívül élénk erőkifejtések eredményeként (tizenöt évet a közgazdaságtan ta-

nulmányozására fordított) — mint ahogy azt maga Marx is állította — kéziratai előtanulmányai, amelyeket nem megjelentetésre szánt, 1857-ben és 1858-ban készültek el, és első nyers megfogalmazását, alapját képezték *A tőke* mindhárom kötetének.

Ezt követően jelentette meg *A politikai gazdaságtan bírálatá*hoz című művét, melyben az áruról és a pénzről szóló azon fejezeteket dolgozta fel, amelyeket később *A tőke* első kötete is tartalmaz. Marx az 1861-től 1863-ig terjedő időszakban 23 füzetet írt, amelyek *A tőke* mindhárom kötetében foglalt témákat és kérdéseket érintették, míg a 6—15-ig számozott füzetek az értéktöbblet-elméleteket fejtegették. A továbbiakban az 1864-ben és 1865-ben kiadott füzetek következtek, amelyek *A tőke* majdani harmadik kötetében tárgyalásra kerülő problémákat boncolgatták. Marx csak ezek után látott hozzá *A tőke* első kötetének kiadásához.

Marx *A tőke* első kötetének megjelentetése után, kisebb-nagyobb megszakításokkal — az egészségi állapotától függően — folytatta a hátralevő három kötet kéziratának feldolgozását, de ezt a munkát már nem tudta befejezni.

Az említett adatok,[2] amelyek Marx műveinek nyilvánosságra hozatalára vonatkoznak, arra engednek következtetni, hogy a szerző párhuzamosan dolgozott *A tőke* mindhárom kötetén, és hogy az első kötetet csak akkor jelentette meg, amikor már — ha csak vázlatosan is — az egész mű egy teljes egészet képezett. Marx úgy vélte, hogy műve egy „művészi egységet" alkot, és nyilván ezért határozott úgy, hogy csak akkor kezdi meg közzétételét, miután definiálta a kutatás egészét.

Marx minden korábbi munkájának számbavétele nagyon fontos lehet a Marx felé irányuló kritika és a később nyilvánosságra hozott kötetek valamint *A tőke* első kötetének szembeállítása szempontjából.

Marx az 1866-ban kialakított munkaprogramja szerint *A tőke* második kötetében a tőke forgalmai folyamatát akarta feldolgozni. A kötetben feldolgozott elméleti kulcskérdések egyike a társadalmi össztőke újratermelése és forgalma, amely jelen dolgozatunk témája.

A későbbi viták folyamán egyes marxista teoretikusok bírálták a társadalmi újratermelésről szóló marxi elméletet, valamint Marx elemzési módszerét, és nem ritkán olyan nézeteknek adtak hangot, miszerint Marx a szóban forgó elméletét nem dolgozta ki teljes egészében. Hogy a társadalmi újratermelés marxi elméletére vonatkozó bírálatokat értékelni lehessen, elengedhetetlen rámutatni ennek az elméletnek fejlődési útjára Marx kutatómunkájában (figyelembe véve a kutatási eredmények ismertetésének módszerét is) valamint Engels megjegyzéseit, melyeket *A tőke* második kötetének közzétételekor tett.

Marx a társadalmi újratermelés problémáinak tanulmányozásakor is elődeinek vizsgálati eredményeire támaszkodott. Egyike a legjelentősebb elméleti szakembereknek, aki már Marx előtt tanulmányozta a társadalmi újratermelés kérdését, kétségkívül a francia fiziokrata, Francois Quesnay volt. Munkáit Marx már akkor tanulmányozta, amikor foglalkozni kez-

dett a közgazdaságtannal, és így ismerte Quesnay társadalmi újratermelésre vonatkozó elméletét is.

Quesnay hatása Marxra a társadalmi újratermelésről szóló elméletének kidolgozásakor mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy az elemzésnél Marx átvette néhány kiinduló feltevését, mint pl.: ő is állandó árakat feltételezett, elvonatkoztatott a külkereskedelemtől, az egyedi adásvételtől, és az osztályokon belüli cserétől.

Quesnay mellett meg kell említeni Adam Smith — az angol politikai gazdaságtan óriásának — hatását is. Habár Smithnek nem sikerült a társadalmi újratermelésről saját elméletet kidolgoznia az értéknek a jövedelmekre való szétesésére vonatkozó ismert dogmája miatt, és mivel ezzel összefüggésben kivonta az elemzés alól az állandó tőkét, a munkások foglalkoztatását pedig két szektorra bontotta: éspedig a termelési eszközök valamint a fogyasztási eszközök közvetlen termelésén dolgozók szektorára; mindezzel mégis ötletet szolgáltatott Marxnak, hogy a társadalmi újratermelés egész folyamatát két osztályra bontsa: a termelési eszközök, illetve a fogyasztási eszközök termelésének osztályára.

Marx társadalmi újratermelésre vonatkozó nézeteinek megértése és áttekintése szempontjából nagy jelentőségű azon kéziratainak közreadása, amelyek A tőke előkészületeként jöttek létre. Ezek az 1857—1858-ban készült kéziratok — mint már korábban is említettük — a közgazdaságtudományok tizenöt éves tanulmányozásának eredményei. Megismertetnek bennünket a kulcsfontosságú elméleti kérdésekkel kapcsolatos gondolatmenetével és rámutatnak azokra a dilemmákra, amelyek a kutatási eredmények ismertetésével kapcsolatban foglalkoztatták. E kéziratok külön jelentősége abban van, hogy felölelik *A tőke* minhárom kötetének kérdéseit.

A tőkével általában foglalkozó fejtegetéseiben Marxnak olyan gondolatai is felmerültek, amelyek meghatározó fontosságúak a társadalmi újratermelés elmélete szempontjából. A tőkefelhalmozás folyamatáról beszélve Marx néhány illusztrációval is szolgált — ha nem is a társadalmi össztőke újratermelésének szemszögéből nézve —, amelyeket kapcsolatba hozhatunk a később definiált társadalmi újratermelés sémájával, vagyis amelyek annak bizonyos értelemben embrionális formái. Így pl. az újratermelés különböző tényezőinek kapcsolatára és az árutermelők egymásrautaltságára vonatkozó illusztrációja úgy jellemezhető, mint a társadalmi újratermelés később részletesen kidolgozott sémájának kezdete, kiindulópontja.

A különböző termelők egymásrautaltságára vonatkozóan Marx a kéziratainban a következő táblázatot állította fel.[3]

A többlettermelőnél feltüntetett termelés kettős tétele a fenti példa két dimenzióját mutatja be. Az első azt a helyzetet, amelyben a tőkésosztály teljes egészében felemészti az értéktöbbletet, és épp ez az eset, a változatlan mértékű és arányú újratermelés esetében; míg a másik a felhalmozás feltételeit mutatja be, vagyis azt, amikor a tőkések több-

	Munkára	Nyersanyag	Gépi berendezés	Tölbletermék		Termelési érték
A) Nyersanyaggyárosok	20	40	20	20	=	100
B) Ugyanaz	20	40	20	20	=	100
C) Gépgyáros	20	40	20	20	=	100
E) Munkások létfenntartási eszközei	20	40	20	20	=	100
D) Többlettermelő	20	40	20	20	=	100
	10	20	10	10	=	50

lettermékük nek a felét felhalmozzák, ami megegyezik a bővített társadalmi újratermelés feltételeivel.

Kisebb változtatásokkal Marxnak ez a szövegképe a társadalmi újratermelés sémájaként is bemutatható. Az A, B és a C termelők képezik a termelési eszközöket, míg az E és D termelők a fogyasztási eszközöket termelő osztályt. Az egyszerű társadalmi újratermelést pedig a következő séma fejezi ki:

$$\begin{array}{rrcrcrcr} \text{I} & 180\,c & + & 60\,v & + & 60\,m & = & 300 \\ \text{II} & 120\,c & + & 40\,v & + & 40\,m & = & 200 \\ \hline & 300\,c & + & 100\,v & + & 100\,m & = & 500 \end{array}$$

Ezzel az aránylag jelentéktelen változtatással az egyszerű társadalmi újratermelésnek egy olyan sémája kapható, amely Marx társadalmi újratermelési sémájának mindenben megfelel.

A tőkefelhalmozásnál, vagyis a bővített újratermelésnél Marx változtatásokat eszközölt a többlettermék előállítóinál. Ha az előbbi alapelvek szerint a termelőket két csoportba osztjuk, akkor a következő képletet kapjuk:

$$\begin{array}{rrcrcrcr} \text{I} & 180\,c & + & 60\,v & + & 60\,m & = & 300 \\ \text{II} & 90\,c & + & 30\,v & + & 30\,m & = & 150 \\ \hline & 270\,c & + & 90\,v & + & 90\,m & = & 450 \end{array}$$

A termelők fenti csoportosításával eljutunk a bővített újratermelés kiinduló sémájához, amely megegyezik Marxnak azzal az alapelképzelésével, miszerint $I_{(v+m)} > II_c$-nél, vagyis azzal a feltételezéssel, hogy az első osztályban történik a felhalmozás. Amennyiben abból a feltevésből indulunk ki, hogy az első osztály termelői az értéktöbbletük felét halmozzák fel[4] a tőke változatlan szerves összetétele mellett, akkor a következő képletet kapjuk, amely magában foglalja mindkét osztály felhalmozását:

I 180 c + 22,5 c' + 60 v + 7,5 v' + 30 sz.f.a. = 300
II 90 c + 7,5 c' + 30 v + 2,5 v' + 20 sz.f.a. = 150

ahol a:
c' = pótlólagos termelési eszközökbe történő felhalmozás
v' = pótlólagos munkaerőbe történő felhalmozása
sz.f.a. = a tőkések személyi fogyasztási alapja

Az így megváltozott séma, Marx későbbi feltevései alapján, arra utal, hogy a bővített újratermelés megvalósítható, mert lehetséges a termeléshez és a fogyasztáshoz szükséges pótlólagos eszközök biztosítása, a tőkések pedig személyi fogyasztásuk fedezésére az értéktöbblet 50 pénzegységnyi részét költik, ami az említett szövegképben Marxnak is a feltevése.

A reális felhalmozás elvégzése után a társadalmi újratermelés sémája a következő évben, a termelési folyamat befejezte után a következőképpen alakulna:

I 202,5 c + 67,5 v + 67,5 m = 337,5
II 97,5 c + 32,5 v + 32,5 m = 162,5
300,0 c + 100,0 v + 100,0 m = 500,0

Ami a termelés 11,1%-os kibővítését jelenti.

Habár ezt a példát Marx nem a majdani társadalmi össztőke újratermelésének függvényében elemezte, kétségtelen, hogy ez a példa szinte csak jelentéktelen kiegészítést igényel, s máris elvezet Marxnak az egyszerű és a bővített társadalmi újratermelésre vonatkozó sémájához. Fontosnak tartjuk ismételten hangsúlyozni, hogy a fenti fejtegetések 1857—1858-ból valók, tehát jóval *A tőke* első kötetének megjelentetése előttiek.

1861 és 1863 között Marx az addigi közgazdasági elméletek bírálatán dolgozva újra visszatért a polgári közgazdászok nézeteinek tanulmányozásához és ezzel kapcsolatban Quesnay *Gazdasági táblázat* című művének elemzéséhez. Quesnay társadalmi újratermelésről szóló elméletét tanulmányozva Marx a következő értékelést mondta ki: „Valójában azonban ez a kísérlet: a tőke egész termelési folyamatát *újratermelési folyamatként* (K. M. kiemelése), a forgalmat pusztán ennek az újratermelési folyamatnak a formájaként, a pénzforgalmat csak a tőke forgásának egyik mozzanataként ábrázolni, egyúttal ebbe az újratermelési folyamatba belefoglalni a jövedelem eredetét, a tőke és jövedelem közti cserét, az újratermelő fogyasztásnak a végleges fogyasztáshoz való viszonyát, továbbá a tőke forgásába belefoglalni a fogyasztók és termelők közti (valójában a tőke és a jövedelem közti) forgalmat, végül ennek az újratermelési folyamatnak a mozzanataiként ábrázolni a termelő munka két nagy osztálya — a nyerstermelés és az ipar — közti forgalmat, s mindezt egy olyan *táblázatba* (K. M. kiemelése), amely valójában mind-

össze csak öt vonalból áll, amelyek hat kiindulópontot illetve visszatérési pontot kötnek össze — ez a kísérlet a XVIII. század második harmadában, a politikai gazdaságtan gyermekkorában felettébb zseniális ötlet volt, vitathatatlanul a legzseniálisabb, amely eleddig a politikai gazdaságtan számlájára írható."[5]

Világos tehát, hogy Quesnay *Gazdasági táblázata* Marxban nemcsak nagy elismerést váltottak ki, hanem a társadalmi újratermelés elméletének kidolgozásához számtalan ötletet is adott a már említetteken kívül. Kétségtelen az is, hogy Smith Quesnay-vel együtt befolyásolta a termelési eszközöket előállító és a fogyasztási eszközöket termelő osztályok létrejöttét és az is kétségtelen, hogy az egész társadalmi munkamegosztás csakis ennek a két osztálynak pontos meghatározása útján elemezhető.

Questney logikáját követve Marx 1863-ban kidolgozta a társadalmi újratermelésre vonatkozó saját, sematikus ábrázolását, a változatlan mennyiségű termelés, vagyis az egyszerű társadalmi újratermelés feltételei között. Az 1863-ban Engelshez intézett levelében[6] Marx közölte, hogy saját „gazdasági táblázatait" mellékeli a Quesnay táblázatai helyett és megkérte Engelset, nézze át, és közölje vele az esetleges észrevételeit. Ezek a táblázatok, feltüntették a termelés, az árucsere és a felosztás folyamatát és rámutattak az értéktöbblet felosztására, vagyis megjelenési formáira, amit a szerző a későbbiek folyamán csak sémában mutatott be.

Marxnak az Engelshez intézett leveléhez csatolt sematikus ábrázolása, amely teljesen megegyezett a társadalmi össztőke újratermelési folyamatának későbbi levezetésével, a következő volt:

$$\begin{array}{lrcrcrcr}
\text{I} & 400\,c & + & 100\,v & + & 200\,m & = & 700 \\
\text{II} & 533\,1/3\,c & + & 133\,1/3\,v & + & 266\,2/3\,m & = & 933\,1/3 \\
\hline
 & 933\,1/3\,c & + & 233\,1/3\,v & + & 466\,2/3\,m & = & 1633\,1/3
\end{array}$$

Vitathatatlan tehát, hogy Marx *A tőke* első kötetének kiadása előtt nagyvonalakban definiálta a társadalmi újratermelés koncepcióját. A későbbi, a bővített újratermelésről írt részletesebb elemzés ennek az elgondolásnak a kiegészítése, de semmiképp sem az elemzési módot tekintve.

Amikor Engels Marx kéziratainak a kiadására készült, arra törekedett, hogy azokat szó szerint is minél hívebben adja vissza. Engels saját bevallása szerint csupán tíz-egynéhány oldalra tehetők az intervenciói. Engels *A tőke* második kötetének sajtó alá rendezésekor Marxnak az 1861-től írt kéziratait használta fel. Ezekben a kéziratokban néhány kérdést Marx többször is feldolgozott. A társadalmi újratermelés kérdésével kapcsolatban Engels megállapította, hogy Marx „a harmadik szakaszt, a társadalmi tőke újratermelését és forgalmát feltétlenül átdolgozandónak látta. A II. kéziratban ugyanis az újratermelést először az ezt közvetítő pénzforgalom figyelembevétele nélkül, majd még egyszer, ennek figyelembevételével tárgyalta. Ezt ki kellett küszöbölni, és

az egész szakaszt egyáltalán úgy átdolgozni, hogy az megfeleljen a szerző tágabbá vált látókörének. Így jött létre a VIII. kézirat, egy mindössze 70 quart-oldalnyi füzet; de hogy Marx ennyi helyre mit tudott összeszorítani, azt meglátjuk, ha összehasonlítjuk a nyomtatott III. szakasszal, levonva ebből a II. kéziratból betoldott részeket". Majd Engels, a felmerült nehézségekre és a szöveg töredékességére való tekintet nélkül megállapítja; „De amit Marx mondani akart, azt így vagy amúgy elmondotta itt."[7]

A tőke második kötetében Marx részletesen feldolgozta a társadalmi tőkének nemcsak az egyszerű, hanem a bővített újratermelési folyamatát is. Ezenkívül feltüntette alkalmazott tudományos módszereinek kiindulópontjait is. Mivel a későbbi bekövetkezett kritikák főleg Marx feltevéseinek bírálatából indultak ki, amelyek magával a módszerrel szoros összefüggéseket mutatnak, elengedhetetlenül szükséges rámutatni azokra a feltételezésekre, amelyek alapján Marx a társadalmi össztőke újratermelésének elméletét felállította.

A már említett kiindulóponton kívül, nevezetesen, hogy az egész társadalmi munkamegosztást a termelés két osztályán keresztül mutassa be, Marx abból a feltételezésből indult ki, hogy az árucsere az áru értéke szerint történik, hogy a felhalmozás (a bővített újratermelés feltételei között), a tőke változatlan szerves összetétele mellett megy végbe, hogy az egész társadalmi tőke évente csak egyszer fordul meg, hogy a társadalmi újratermelés sémájában az átszármaztatott állótőkének csak az átvitt értéke szerepel, amely egy esztendő alatt in natura is pótlódik, és hogy a megfigyelés tárgyát csak az osztályok közötti csere képezi, az osztályokon belüli nem. Ezenkívül Marx a társadalmi újratermelést a tiszta kapitalizmus feltételei között tanulmányozta, és eltekintett a külkereskedelemtől.

Az így meghatározott feltevések alapján Marx először a változatlan terjedelmű társadalmi újratermelést tanulmányozta, illetve az egyszerű társadalmi újratermelést, habár ez elméleti elvonatkoztatás, mert „a változatlan mértékben való egyszerű újratermelés absztrakcióként jelenik meg annyiban, hogy egyrészt tőkés bázison furcsa feltevés, hogy semmiféle felhalmozás, illetve bővített újratermelés nem történik... Mégis, ha felhalmozás megy végbe, akkor az egyszerű újratermelés ennek mindig része, tehát önmagában is vizsgálható, és reális tényezője a felhalmozásnak".[8]

A változatlan arányokban történő újratermelés, vagyis az egyszerű társadalmi újratermelés és az egyes termelési osztályok közötti megfelelés meghatározása után Marx a bővített társadalmi újratermelést is tanulmányozta és megállapította, hogy annak nélkülözhetetlen feltétele a pótlólagos állandó és változó tőke felhalmozása. Marx a társadalmi össztőke újratermelésének — eltérően az egyéni tőke újratermelésétől — minőségi újdonságait hangsúlyozta: a társadalmi újratermelés egyes részeinek az értékbeni és természetbeni pótlása közötti egybehangolás fontosságát. Marxnak különösen jelentősek a termelési viszonyok újratermelé-

sére vonatkozó rendkívül értékes megállapításai. Marx ugyanis kihangsúlyozta, hogy az újratermelés a tőkés termelési viszonyok között nemcsak a termelés folytonosságát biztosítja, hanem a kapitalista termelési viszonyokat is újratermeli.

Marxnak a társadalmi újratermelésről alkotott elmélete — mint ahogy azt már említettük — a marxisták között igen sok nézetkülönbséget váltott ki, amelyek középpontjában többé-kevésbé Rosa Luxemburg megjegyzéseinek elfogadása vagy elvetése állt. Éppen ezért — de szem előtt tartva azt is, hogy Rosa Luxemburg Marx elemzési módszerére is megjegyzéseket tett — érdemes nézeteit részletesen is megvizsgálni.

A kritikák közül, melyeket Rosa Luxemburg a társadalmi újratermelés marxi elméletével kapcsolatban kifejtett, kettőnek az előzményét — amelyeket „A tőke akkumulációja" szerzője előtérbe helyez — érdemes lesz külön is kiemelni. Az első Rosa Luxemburgnak arra az állítására vonatkozik, hogy Marx nem fejezte be *A tőke* második kötetét, a második pedig Marx kutatási módszerét érinti.

Hangsúlyozva, hogy Marxot munkájában gyakran megszakította a betegsége, Rosa Luxemburg kiemelte: „Tekintetbe kellett volna venni, hogy *A tőke* második kötetét Marx nem fejezte be, az tulajdonképpen egy mondat közben megszakított kézirat."[9] Az eddigiekben érzékeltettük, hogy miként fejlődött Marxnak a társadalmi újratermelésről alkotott elmélete, ami arra mutat, hogy ez az elmélet nem munkásságának utolsó éveiben a semmiből keletkezett (amikor valóban komoly egészségügyi problémái voltak), hanem azokon az elméleti megoldásokon alapult, melyeknek a nyersfogalmazványai még *A tőke* első kötetének megjelenése előtt készültek el. Ezt igazolja Engelsnek az a megállapítása is, hogy az, amit Marx erről a problémáról mondani akart, azt nagyjából már el is mondta. Ez természetesen nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a szerző tovább javított a szövegen, kiegészítette. Ellenkezőleg. Azt viszont nehéz feltételezni, hogy lényegbevágó elgondolásain változtatott volna, mert erre semmi utalás sem létezik.

Sokkal lényegesebbek Rosa Luxemburg Marx kutatási módszerére vonatkozó megjegyzései, mert amennyiben elfogadjuk őket, azok az egész koncepció lényeges megváltoztatását vonnák maguk után.

Rosa Luxemburg helyeselte az elvonatkoztatás magas fokát, amelyet Marx az áru forgalma és a pénz fejlődésével kapcsolatban, tehát mindenekelőtt az értéktörvénnyel kapcsolatban alkalmazott *A tőke* első kötetében, de nem fogadta el ezt a módszert a társadalmi össztőke újratermelésének kérdésében, amikor ezt, a forgalmat az értéktörvény szemszögéből magyarázza. Luxemburg úgy vélte, hogy a társadalmi össztőke újratermelésének elemzését sokkal több konkrétsággal kell végezni, úgy mint *A tőke* harmadik kötetében.

Rosa Luxemburg maga is ellentmondásokba kerül, amikor Marxnak a társadalmi újratermelésre vonatkozó kutatási módszerére tesz megjegyzéseket, ugyanis rendkívüli módon elhatárolja a társadalmi újratermelés kérdéseinek tudományos szintű és rendkívül leegyszerűsített, felszínes

megközelítését a következőket állítva: „A dolog azonban mindjárt határozott alakot ölt, amint a tőkés termelést mint egészet taglalják az össztőke szemszögéből nézve — ami végtére is az egyedüli helyes mértékadó mód. Tulajdonképpen ezt a nézetet Marx első ízben *A tőke* második kötetében fejlesztette ki, ami azután egész elméletének alapjául szolgált. Az egyéni tőke szuverén létezése tulajdonképpen csak egy külső megjelenési formája, felülete a gazdasági életnek, ami csak a vulgarista közgazdászok szerint képezi a dolgok lényegét és a megismerés egyedüli forrását. Ez alatt a felszín alatt rejlik és a konkurencia mindenféle ellentmondásában igazolódik az a tény, hogy az összes egyéni tőke egy társadalmi egységet képez, hogy létüket, alakulásukat közös társadalmi törvények szabályozzák, amelyek csak a tervek hiányában és a mai rendszer anarchiája miatt, az egyes tőkéstől rejtve törhetnek elő, épp eltéréseiken keresztül."[10]

Ez tehát az elkülönítés, megkülönböztetés menete. Melyek akkor a Marxra vonatkozó megjegyzések? Az Ellenkritikában Rosa Luxemburg tömören a következőképpen fogalmazza meg őket: „Nekem úgy tűnt, hogy nem helyes és zavart keltő az a feltevés, hogy a társadalom kizárólag kapitalistákból és munkásokból áll, ami önmagában teljesen indokolt és helyénvaló is, ha bizonyos meghatározott célok tanulmányozására szolgál, pl. *A tőke* első kötetében az *egyéni tőke* elemzésére (T. A. kiemelése) és a gyárakban való kizsákmányolás vizsgálatára, ha az egész társadalmi tőke felhalmozásáról van szó. Mivel ez a kapitalista fejlődés tényleges történelmi folyamatát tételezi fel, véleményem szerint azt képtelenség lenne felfogni, ha a történelmi valóság valamennyi feltételét egyszerűen figyelmen kívül hagynánk. A tőke felhalmozása egy történelmi folyamatként tör előre a kezdetektől fogva az utolsó napig, a kapitalizmus előtti különböző formációkban állandó politikai és a vele kölcsönhatásban álló gazdasági harcban. Hogyan is lehetne ezt a folyamatot és ennek belső törvényszerűségeit helyesen értelmezni egy vértelen fikcióban, amely ezt a történelmi helyzetet, ezt a harcot és a kölcsönhatásokat nem létezőeknek nyilvánítja?"[11]

Rosa Luxemburg iménti megállapítása után világos, hogy hol a probléma. Luxemburg egyáltalán nem tesz különbséget a tőke és az egyéni tőke között. Marx *A tőke* első kötetében nem az egyéni tőkéről beszél, hanem a tőkéről általánosságban, és ez a kettő nem ugyanaz. Marx ezt a megközelítést alkalmazta a társadalmi újratermelés kérdésének elemzésénél is azzal a céllal, hogy megállapítsa a belső törvényszerűségeit. Marxnak nem is volt célja a tőkefelhalmozás „történelmi folyamatát" olyan értelemben tanulmányozni, ahogy azt Luxemburg emlegeti: Az, hogy Marx koncepciója számára elméleti fikció, épp annak az eredménye, hogy ő maga (Luxemburg) nem tesz különbséget az egyéni tőke és az általában vett tőke között.

Amennyiben a tőke felhalmozását a maga valóságában akarjuk megvizsgálni (a társadalmi újratermelés szemszögéből nézve) mint egy „történelmi folyamatot", akkor lehetetlen csak a nemkapitalista környezet-

ből — amit Rosa Luxemburg szorgalmazott — kiindulni, hanem számtalan más feltételezést (például az áru értékének és termelési árának különbözőségét) is figyelembe kell venni. A nemkapitalista termelési mód bevezetésével Rosa Luxemburg azt a kapitalizmus és annak fejlődése szempontjából is elengedhetetlen feltételezésnek tartotta. Ezzel azonban nem magyarázta meg, hogy a tőke és annak termelése önmaga számára hogyan biztosít megfelelő piacot, és így a termelés területéről a forgalom területére tér át és a termelési törvény helyett a forgalom törvényét tanulmányozza.

Marx tiszta kapitalizmusra vonatkozó feltételezésének — amin a társadalmi újratermelés elemzése nyugszik — alapja az a nézet is, miszerint az árutermelés formálisan és reálisan is a kapitalista termelési módnak van alárendelve, ami annál jobban kifejezésre jut, minél fejlettebb a kapitalista termelési mód.

Az elemzésnek a forgalomra való átirányításakor Rosa Luxemburg nem kerülhette meg a kérdést, hogy kinek a részére történik a tőke felhalmozása, és a megoldást a nemkapitalista környezetében találja meg. A feleletet azonban a termelés területén kell megtalálni, a tőkeviszonyban. Erre a kérdésre azonban Marx megadta a helyes választ, amit a következő megállapítása is bizonyít: „A termelés magáért a termelésért, vagyis a termelés mint öncél akkor kezdődik, amikor a munka a tőke alárendeltjévé válik. Ezzel a termelés közvetlen célja a minél nagyobb értéktöbblet termelése lesz. A tőke-viszonynak ez a természetéből fakadó célja megfelelően valósul meg — és maga is ugyancsak fontos technikai feltétellé válik — de csak akkor, ha a jellegzetes kapitalista termelési mód már kifejlődött, és ezzel egyidejűleg a munka a tőkének reális alárendeltjévé válik.

A munkatermelékenység általában azonos a legkisebb munkával előállított termékmennyiséggel és ezáltal a termék minél olcsóbbá válik. Ez a tőkés termelési viszonyok között törvénnyé válik, függetlenül az egyes kapitalista akaratától. Ez a törvény csakis egy másik törvény beiktatásával valósulhat meg, nevezetesen azzal, hogy a termelés szintjét nem az adott szükségletek határozzák meg, hanem ellenkezőleg, a termék tömegét a termelési szint szabja meg, ami magának a termelési módnak a függvénye, és ami állandóan növekszik. Ennek célja, hogy az egyes termék stb. a lehető legtöbb fizetetlen munkát tartalmazzon, ami csakis magáért a termelésért történő termelés útján érhető el.[12]

Ha tehát figyelembe vesszük Marxnak a társadalmi újratermelésről alkotott nézetének fejlődését, és *A tőké*ben alkalmazott kifejezési módját, világos, hogy nem beszélhetünk társadalmi újratermelési elméletének befejezetlen voltáról — legalábbis nem egy bizonyos lényeges változtatás lehetőségének értelmében —, sem pedig módszertani következetlenségről. Ezért sem Rosa Luxemburg, sem pedig a későbbi marxisták (akiknek kiindulópontként Rosa Luxemburg állásfoglalása szolgált) kifogásai nem fogadhatók el.

Várady Loránd fordítása

Jegyzetek

[1] Hogy Marx miért változtatta meg művének kiadási sorrendjét, ezt Roman Rosdolsky a kutatómunka eredményeként, vagyis lényegi okokra visszavezetve próbálta megmagyarázni. (Lásd: Roman Rosdolsky közleményeit: Marx A tőke című művének keletkezéséről szóló melléklet. Komunist, Belgrád 1975.)

[2] Lásd részletesebben Engels előszavát, amelyet A tőke második kötetéhez írt.

[3] Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. I. kötet, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972., 328. o.

[4] Itt valamivel lényegesebbek a módosítások, mert Marx azt hitte, hogy minden termelő többlettermékének a felét felhalmozza. E sémák alkalmazásakor abból a tételből indultunk ki, hogy a második osztály felhalmozási feltételeit az első osztály szabja meg.

[5] Karl Marx: Értéktöbblet-elméletek, I. kötet, Kossuth, Budapest, 1958., 305. o.

[6] Marx—Fngels: Sabrana dela, 37. kötet, Prosveta, Belgrád, 1964., 327. o.

[7] Karl Marx: A tőke, II. kötet, Engels előszava, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968., 7—8. o.

[8] Uo. 359. o.

[9] Rosa Luxemburg: Akumulacija kapitala. Kultura, Belgrád, 1955., 116. o.

[10] Uo. („Ellenkritika") 377. o.

[11] Uo. 388. o.

[12] Karl Marx: Rezultati neposrednog procesa proizvodnje, Komunist, Belgrád, 1977., 63. o.

Rezime

Još jedan osvrt na Marksovu teoriju društvene reprodukcije

Autor ovog rada daje osvrt na Marksovu teoriju reprodukcije ukupnog društvenog kapitala sa aspekta njene geneze kao i na kritičke primedbe nekih marksističkih teoretičara na ovu Marksovu teoriju.

Izlažući genezu Marksove teorije društvene reprodukcije autor dokazuje kako ona nije nastala u poslednjim godinama Marksovih istraživanja već je u osnovi, bila formulisana pre publikovanja prvog toma Marksovog „Kapitala". U prilog te teze autor navodi činjenicu da se Marks upoznao sa teorijom društvene reprodukcije svojih prethodnika pre pisanja svog „Kapitala". Autor takođe, ukazuje da neke Marksove ilustracije iz pripremnih rukopisa za pisanje „Kapitala" predstavljaju embrionalni oblik njegovih kasnijih šema društvene reprodukcije. Ukazujući na prepisku između Marksa i Engelsa u članku je dat dokaz da je Marksova teorija društvene reprodukcije na nepromenjenoj materijalnoj osnovi, tj. prosta društvena reprodukcija, formulisana još 1863. godine, dakle, pre publikovanja prvog toma „Kapitala" a ona čini osnovicu teorije proširene društvene reprodukcije.

Polazeći od prikaza razvoja Marksove teorije društvene reprodukcije, autor smatra da se ne može govoriti o nezavršenom delu, bar ne u smislu mogućnosti suštinskih izmena u slučaju da je Marks sam uspeo da pripremi svoje rukopise za publikovanje. Sa tog aspekta, autor pobija stavove Roze Luksem-

burg po kojima je Marksova teorija društvene reprodukcije nedovršena u toj meri da bi zahtevala bitne izmene i dopune.

Polazeći od činjenice da se u raspravi među marksističkim teoretičarima često upućuju primedbe Marksovom metodu primenjenom u analizi društvene reprodukcije, a da se u osnovi, sve one temelje na primedbama Roze Luksemburg, autor kritički analizira njene primedbe dokazujući da je u pitanju nerazlikovanje „kapitala uopšte" od pojedinačnog kapitala kao i da je Roza Luksemburg uvođenjem u analizu nekapitalističkog okruženja predmet istraživanja sa oblasti proizvodnje prenela na sferu prometa. Odbacujući prigovore Roze Luksemburg autor smatra da se time odbacuju i prigovori marksista koji se, u osnovi, temelje na njenim stavovima.

Resummee

Noch ein Hinweis auf die marxistische Theorie der gesellschaftlichen Reproduktion

Der Verfasser dieser Arbeit gibt einen Hinblick an die Theorie der Reproduktion des gesellschaftlichen Kapitals von Marx, angesichts der Genese, sowie die kritischen Bemerkungen einiger marxistischen Theoretiker über diese marxistische Theorie.

Die Genese der Theorie, der gesellschaftlichen Reproduktion von Marx auslegend, beweist der Verfasser, dass diese nicht in den letzten Jahren der Forschungen von Marx, entstanden ist, sondern, sie war im Grunde formuliert vor den Erscheinen des ersten Buches des „Kapitals". Im Beitrage zu dieser These, weist der Verfasser auf die Tatsache hin, dass Marx sich der Theorie der gesellschaftlichen Reproduktion seiner Vorgänger schon vor dem Schreiben des Kapitals bekanntgemacht hat. Der Verfasser befasst sich auch mit den Illustrationen aus den vorbereitenden Manuskripten, für das Schreiben des „Kapitals", die embrionale Forme der späteren Schema der gesellschaftlichen Reproduktion bilden. Auf die Korrespondenz von Marx und Engels hinweisend, ist es bewiesen, dass die Theorie der gesellschaftlichen Reproduktion von Marx, ungeänderte materielle Grundlage hat, d. h. die einfache gesellschaftliche Reproduktion wie schon im Jahre 1863, also vor der Publikation des ersten Bandes des „Kapitals" formuliert ist, und stellt die Grundlage der Theorie der gesellschaftlichen Reproduktion dar.

Von der Darstellung der Entwicklung dieser Theorie, abgehend, meint der Verfasser dass man nicht von einem unbeendetem Werke sprechen kann, wenigstens nicht in der Bedeutung von Möglichkeiten wesentlicher Veränderungen. In diesem Falle ist es Marx gelungen, seine Manuskripte für die Publikation vorzubereiten. Aus diesem Aspekt, dementiert der Verfasser, die Auffassungen von Rosa Luxemburg, laut denen die Theorie der gesellschaftlichen Reproduktion unvollendet ist und daher wesentliche Aenderungen und Zusätze nötig sind.

Abgehend von der Tatsache, dass in den Debatten der marxistischen Theoretiker, oft Bemerkungen über die Methode, die Marx in der Analyse der gesellschaftlichen Reproduktion, gebraucht hat, und da sie im Grunde von den Bemerkungen von Rosa Luxemburg, abgehen, kritisiert der Verfasser diese Bemerkungen, beweisend, dass die Frage in der Nichtunterscheidung des „Ka-

pitals" überhaupt und des einzelnen Kapitals, besteht, sowie das Rosa Luxemburg mit Einführung der nichtkapitalistischen Umgebung die Untersuchung in den Verkehr eingeführt hat. Die Bemerkungen von Rosa Luxemburg abwerfend, meint der Verfasser, dass auch die Bemerkungen der Marxisten abgeworfen sind, da sie, auf ihren Stellungen beruhen.